Mika Pekkola

Marx tänään

Karl Marxin ajattelusta haetaan vaihtoehtoja niin Suomessa kuin maailmallakin, vaikka tämän syntymästä on tänä vuonna ehtinyt kulua jo kaksisataa vuotta. Tampereen Marx200-tapahtumassa järjestetty paneelikeskustelu kartoitti filosofin ajankohtaisuutta.

Karl Marxin ajattelu on noussut uudella tavalla esiin 2008 alkaneen taloudellisen taantuman myötä. Marxilaista kapitalismikritiikkiä on alkanut esiintyä laajasti myös akateemisten ympyröiden ja poliittisen toiminnan ulkopuolella. Kiinnostuksen moninaisuus osoittaa, etteivät kapitalismin ristiriidat rajoitu vain talouteen vaan ilmenevät monin tavoin kulttuurin ja yhteiskunnan eri alueilla. Taantuma on taittunut, mutta kiinnostus Marxia kohtaan jatkuu.

Tampereen yliopistolla huhtikuussa järjestetty kolmipäiväinen Marx200-tapahtuma houkutteli paikalle runsaasti Karl Marxin ajankohtaisuudesta kiinnostuneita kuulijoita. Tapahtuman järjestivät Tampereen yliopiston vihreä vasemmisto, Marxilaisen Yhteiskuntatieteen Seura sekä Karl Marx -seura. Yleisössä oli sekä nuorta että varttuneempaa väkeä.

Marx kapitalismin toimintaperiaatteiden tunnistajana

Kiinnostavia näkemyksiä Marxin ajattelun ajankohtaisuudesta saatiin etenkin väitöskirjatutkija Paula Rauhalan vetämässä paneelikeskustelussa. Sosiologian professori Harri Melinin mielestä Marxin tärkein ja kestävin kontribuutio oli osoittaa kapitalismin toimintalogiikka sisäisine ristiriitoineen sekä nousu- ja laskukausien sykleineen. Eriarvoisuuden kasvu on sisäänkirjoitettu kapitalismiin. Vaurautta kertyy sinne, missä sitä on ennestään.

Rauhala nosti alustuksessaan esiin Marxin lisäarvoteorian, joka osoittaa, kuinka pääoman kasautuminen tapahtuu. Tuotantovälineiden omistaja maksaa työläisille vain osan heidän työajastaan ja ottaa sinä aikana tuotetun arvon pääomakseen. Marx antaa vapauden käsitteelle konkreettisen sisällön, ja se on palkkatyöstä vapaa aika. Palkkatyön ja pääoman välinen ristiriita ei ole kadonnut nykypäivänä mihinkään, ja luokkaristiriita pääoman kasautumisen ja vapaa-ajan lisäämisen välillä on sovittamaton.

Marxin päivänpolttavuus juontuu kapitalismin muuttumattomista perusrakenteista. Reaalisosialismin romahduksen ja pitkän uusliberalistisen kauden takia eriarvoisuus onkin juuri nyt huipussaan. Melin ennusti paneelikeskustelussa, että eriarvoisuuden kasvu tulee aiheuttamaan kapitalismin seuraavan suuren kriisin.

Ambivalentti kapitalismi ja Marxin ajattelun puutteet

Paneelissa käsiteltiin myös Marxin teorian vajavuuksia. Marx ymmärsi maailmaa oman aikansa kontekstista, eikä marxilaista teoriaa ole mahdollista soveltaa meidän aikaamme tulkitsematta sitä uudelleen. Esimerkiksi laajamittainen lapsityövoima, joka oli karua todellisuutta 1800-luvun puolivälin Englannissa, on kadonnut länsimaista. Globaali proletariaatti työskentelee nykyään esimerkiksi Bangladeshin vaateteollisuudessa.

Kapitalismi on osoittautunut mukautumiskykyisemmäksi kuin Marx osasi olettaa. Kehitys ei ole edennyt yksioikoisesti kohti omaisuuden kasautumista, ja järjestäytyneen työväen toiminta on luonut kompromissikausia, jolloin valtaa ja omaisuutta on onnistuttu jakamaan. Tutkija Pertti Honkanen huomautti kuitenkin paneelissa, että suurin osa ihmisistä saa edelleen toimeentulonsa palkkatöiden puitteissa.

Marx ei osannut ennustaa hyvinvointivaltiokehitystä tai keskiluokan nousua, jotka vaikuttivat vauraissa maissa ratkaisevasti yhteiskunnallisten valtasuhteiden kehittymiseen. Voidaan myös kysyä, puuttuiko marxilaisesta teoriasta elementti, joka olisi voinut estää autoritaariseen malliin nojaavan kehityksen Neuvostoliitossa ja muualla.

Työväenluokan kumouksellisuus näyttää nykyään kadonneen, vaikka ristiriita palkkatyön ja pääoman välillä on ennallaan. Marxilainen teoria on joutunut etsimään korvaajaa työväenluokalle vallankumouksellisena subjektina ja kohdannut kysymyksen, miksi tyytymättömyys ei kiihdytä järjestelmän vastaista toimintaa. Työntekijöitä kun näyttävät kiinnostavat tänä päivänä enemmän palkkatyömuotoiset työpaikat kuin tulevaisuus, kuten Melin lakonisesti totesi.

Robotisaatio ja marxilaisuuden vaara

Englannin pankin pääjohtaja Mark Carney varoitti hiljattain, että robotisaation kehitys saattaa johtaa marxismin nousuun. Rauhalan siteeraama kommentti aiheutti yleisössä odotetusti pikemminkin huvittuneisuutta kuin pelkoa. Marxilaisesta näkökulmasta robotisaatiossa ja tekoälyn kehityksessä olennaista on se, käytetäänkö teknologiaa omaisuuden kasaamiseen vai työajan lyhentämiseen. Kysymys osoittaa teknologian

Mira Kankaanranta: *Pitkä odotus II*, 2017, öljy kankaalle.

rajat yhteiskuntien tulevaisuutta määrittävänä tekijänä. Poliittiset päätökset ja valtasuhteet ohjaavat teknologian käyttötapoja. Teknologia voidaan valjastaa palvelemaan harvoja, mikä kiihdyttää eriarvoisuuskehitystä, tai sen tuottama arvo voidaan jakaa tasaisemmin, mikä mahdollistaa työajan ja kurjuuden vähentämisen.

Paneelissa puhunut filosofian tutkija Lauri Lahikainen huomautti, että tekoäly voi muuttaa työtä myös pakottamalla työntekijät sovittamaan työrytminsä koneisiin. Kyseessä on sama logiikka, jonka Marx tunnisti omana aikanaan. Toisaalta teknologia mahdollistaa asetelman kääntämisen nurin perin: kapitalistit voidaan korvata roboteilla. Huomio ei ole vain hypoteettinen, kuten Lahikainen totesi, sillä pörsseissä algoritmit käyvät jo automatisoidusti kauppaa ja ohjaavat talouden liikkeitä. Kehitys osoittaa, että kapitalismin puitteissa tekoälyn täytyy palvella voitonteon tarvetta. Teknologian kehitys päätyy näin edistämään harvojen intressejä.

Lahikaisen huomiot innostavat miettimään kysymystä pidemmälle. Mitä tapahtuisi, jos tekoäly palvelisi toisenlaisia tarpeita? Hiljattain edesmennyt brittiläinen kirjailija Iain M. Banks kuvasi scifi-romaaneissaan tähtienvälistä Kulttuuria, jota tekoälyt hallitsevat ja joka on järjestytty kutakuinkin kommunistisesti. Tekoälyt pyrkivät luomaan teknologiset olosuhteet hyvinvoinnin ja nautinnon jatkumiselle, ja vaikka Kulttuurista ei puutu konflikteja, edustaa se teknologista utopiaa, joka tarjoaa kontrastin kapitalistisille kehityslinjoille. Banksin kirjoista tuntuisi löytyvän sosiaalisen median meemimaailmassa suosittu ”täysin automatisoidun avaruusluksushomokommunismin” malli, joka on kenties muotoiltu osittain kieli poskessa mutta saanut lähiaikoina paljon huomioita.

Luonnon kestokyky ja kasvutalouden rajat

Viime aikoina on kiinnostuttu Marxista ekologisena ajattelijana, ja teema sai ansaitusti tilaa paneelikeskustelussa. Kapitalismiin sisäänrakennetut voitonteon ja kasvun vaatimukset ovat olleet luonnon kannalta tuhoisia. Lähestymme tilannetta, jossa planeetan rajalliset resurssit ja luonnon kantokyky eivät enää mahdollista kasvua. Taloudelliset toimijat ovat heränneet vaaraan, mikä on tuottanut sekä uusia liiketoimintamahdollisuuksia että erilaisia ehdotuksia vihreän talouden rakentamiseksi markkinatalouden puitteissa.

Marx kuitenkin väittää, että kapitalismi tuhoaa rikkauden lähteet luodessaan vaurautta. Se muuttaa työtä tekevät ihmiset ja luonnon tavaramuotoon, hyödynnettäviksi esineiksi. Mieleen juontuu nuoren Marxin toteamus, jossa hän kuvaa, kuinka timanttikaivoksen omistaja ei näe lainkaan louhimiensa mineraalien esteettistä kauneutta vaan ainoastaan niiden taloudellisen arvon. Luonnon ja ihmisten mieltäminen tavarana johtaa tietenkin niiden laiminlyömiseen.

Kapitalismiin sisältyvä kasvuvaatimus on luonnon kantakyvyn kannalta ongelmallinen. Paneelissa arvioitiin, että ekologinen katastrofi voi toimia objektiivisena tekijänä, joka pakottaa yhteiskuntia muuttamaan tuotantosuhteitaan. Ellei ole kasvua, ei ole kapitalismiakaan, Melin totesi.

Kuka saisi aikaan järjestelmänmuutoksen?

Kysymys vallankumouksellisesta subjektista nousi paneelin aikana toistuvasti esiin. Jos työväenluokasta ei ole enää radikaalin muutoksen edistäjäksi, mikä ryhmä tai taho voisi korvata sen? Herbert Marcuse ehdotti 1960-luvulla korvaajaksi opiskelijaliikettä, mutta nuoren sukupolven aikaansaamat muutokset rajoittuivat kulttuurisiin edistysaskeliin ja uusien sosiaalisten liikkeiden syntymiseen.

Melin huomautti, ettei kapitalismi ole loppuun kaluttu vaan on osoittanut äärimmäisen mukautumiskykyiseksi järjestelmäksi. Hän lisäsi, että Neuvostoliiton kokeilu oli kapitalismin haastamisen kannalta katastrofi ja sosialismin irvikuva. Paneelikeskustelussa esitettiin myös, ettei työväenluokalle tulisi etsiä yhtä ainoaa korvaajaa vallankumouksellisena subjektina, vaan että muutosta voisivat vauhdittaa useat ryhmät, joiden elämää kapitalismi vaikeuttaa ja jotka ovat tavalla tai toisella marginalisoituja.

Kenties käsitystämme järjestelmänmuutoksesta tulisi päivittää. Äkillisesti purkautuvan vallankumouksen eskatologinen kuvitelma ei ole välttämättä realismia. Lahikainen huomautti, että esimerkiksi siirtymä feodalismista porvarilliseen yhteiskuntaan oli pitkä ja monitahoinen. Siirtymä kapitalismin jälkeiseen aikaan voi tapahtua yhtä monimutkaisesti. Hyvinvointivaltio edustaa toista esimerkkiä vaurauden jakamisesta demokraattisessa prosessissa. Vähittäinen siirtymä loisi toivoa rauhanomaisten uudistusten mahdollisuudelle. Ikävä kyllä planeetan kestokyky tuntuisi asettavan rajat siirtymän pituudelle.

Marx ei uskonut äkillisiin historiallisiin käänteisiin. Kapitalismin uumenissa syntyy uutta yhteiskuntaa muovaavia aineksia. Marxilaisesta näkökulmasta olennaista on, kuinka eriarvoisuuskehitys voidaan kääntää ympäri ja kuinka ekologinen kriisi voidaan estää. Paneelikeskustelussa nousikin esiin tarve soveltaa marxilaista teoriaa luovasti nykypäivän tarpeisiin, mikä kunnioittaisi myös Marxin omaksumaa kriittistä tutkija-asennetta.

Jos marxilaisen tutkimuksen traditio pysyy elävänä ja avoimena, mistä Tampereen tapahtuma näytti esimerkkiä, voisi se auttaa tunnistamaan ajallemme tyypillisiä kapitalismin toimintamuotoja ja tukea vaihtoehtoisen tulevaisuuden rakentamista niistä aineksista, joita meillä on käytettävänämme. Marxilaisen teorian ei tarvitse rajoittua vain taloustieteellisiin teorioihin, niiden arvoa lainkaan väheksymättä, vaan marxilaisesta näkökulmasta voidaan analysoida ja paljastaa myös jokapäiväisiä vallankäytön muotoja.